

VREDNOVANJE ARHIVSKOGA GRADIVA: ANALIZA ARHIVSKE VRIJEDNOSTI I UTJECAJ NA OBRADU I KORIŠTENJE GRADIVA

ARCHIVAL APPRAISAL: AN ANALYSIS OF ARCHIVAL VALUE AND ITS IMPACT ON THE PROCESSING AND USE OF ARCHIVAL MATERIAL

Arian Rajh

Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti,
Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
arajh@ffzg.unizg.hr

UDK / UDC: 930.25:005.92
Pregledni rad / Review paper
<https://doi.org/10.30754/vbh.66.2.1083>
Primljeno / Received: 26. 5. 2023.
Prihvaćeno / Accepted: 26. 7. 2023.

Sažetak

Cilj. Ovim radom, nakon objašnjenja gradiva i postupaka nad arhivskim gradivom, autor želi objasniti pojmove vrednovanja gradiva, prikazati katalog arhivskih vrijednosti i dekonstruirati odnos arhivskoga gradiva i događaja, povijesti, identiteta i drugih označenika vrijednosti gradiva. Vrijednost gradiva autor sagledava u okviru interpretativnog semiotičkog mehanizma korištenja arhivskoga gradiva u kojem ta vrijednost usmjerava korisnikovu interpretaciju prema raznim označenicima i tvori lance suplemenata te otvara prostor za korištenje, razumijevanje i prihvaćanje gradiva.

Pristup/metodologija/dizajn. U radu se razmatraju određenja arhivskoga gradiva, vrednovanja i vrijednosti arhivskoga gradiva te postupci obrade arhivskoga gradiva. Autor stavlja postupke vrednovanja, uništavanja, akvizicije i odbacivanja gradiva, sređivanja i opisa gradiva u međusoban odnos, kritički koristeći arhivističku literaturu i tercijarne izvore. Za obrazloženje pojma vrijednosti te dekonstrukciju i semiotičku analizu pojma gradiva, autor koristi literaturu iz područja antropologije, arhivistike, dekonstrukcije, lingvistike, logike i semiotike.

Rezultati. U radu se objašnjava postupak vrednovanja arhivskoga gradiva, njegove veze s drugim postupcima nad arhivskim gradivom, definira i katalogizira pojam vrijednosti arhivskoga gradiva, dekonstruiraju mogući odnosi vrednovanog arhivskog gradiva s korištenjem te ukazuje na mehanizam semiotike arhivskoga gradiva kao znaka.

Originalnost/vrijednost. Izvornost rada očituje se u dodatnom pogledu na definicije arhivističkih postupaka, na arhivsko gradivo i njegov interpretativni potencijal – prema vrijednosti koje ono ima za različita korištenja i za različite korisnike.

Ključne riječi: arhivsko gradivo; dekonstrukcija arhivskoga gradiva; katalog vrijednosti arhivskoga gradiva; semiotika arhivskoga gradiva; vrijednost

Abstract

Objective. The author explains the notion of archival processes and material, showcases the catalogue of archival values, and deconstructs the relationship between archival material and act, history, identity, and other signifieds. The value of archival material directs the user's interpretation of various signifieds, creating chains of supplements and forming possibilities for usage, understanding, and accepting archival material.

Approach/methodology/design. The author analyses the definition of archival material, appraisal, values of archival material, and related archival processing tasks. The author uses archival literature and dictionaries to analyse the appraisal, acquisition, arrangement, and description process. The author uses the literature of various disciplines and sciences, such as anthropology, archival science, deconstruction, linguistics, logic and semiotics, to analyse the notion of value and conduct deconstruction and semiotic analysis of archival material.

Results. The author explains the archival appraisal process and the relationships with other processes in archives and defines and categorises the notion of the value of archival material. The paper also showcases the deconstruction of conceivable relationships of appraised archival material and its use and the mechanism of functioning of archival material as a semiotic sign.

Originality/value. The originality of the paper consists of an additional reflection on archival terms related to appraisal, archival material and the interpretative potential that comes from its values for different uses and users.

Keywords: archival material; catalogue of values of archival material; deconstruction of archival material; semiotics of archives; value

1. Uvod

U radu će biti obrazloženo što je arhivsko gradivo i što ga razlikuje od šireg, dokumentarnog gradiva. Nakon toga bit će objašnjen postupak vrednovanja te drugi postupci povezani s vrednovanjem. Zbog određenih semantičkih poteškoća koje su se s vrednovanjem i s povezanim terminima pojavile u hrvatskoj terminologiji, predlaže se njihovo pojednostavljenje i redefiniranje. Redefiniranje bi trebalo pozitivno utjecati na hrvatsku arhivsku struku i hrvatsko arhivsko zakonodavstvo. Nadalje se radom objašnjavaju postupci obrade gradiva koji uključuju sređivanje, opis prema stručnim normama, pohranu te korištenje. Radom se obrazlaže pojam vrijednosti gradiva, smješta ga se u jednu od postojećih širih kategorizacija vrijednosti i katalogizira ga se. Vrijednost gradiva promatra se u odnosu s korištenjem kao mehanizam koji je uključen u interpretaciju gradiva i koji tu interpretaciju usmjerava. Na kraju rada analizira se način na koji vrijednosti arhivskog gradiva funkcioniraju te se donosi zaključak.

2. Arhivsko gradivo

Ono što radimo i što nam se događa želimo ili moramo dokumentirati kako bismo mogli u budućnosti evocirati neki događaj, aktivnost ili stanje, prisjetiti se, dokazati ih ili priopćiti drugima koji u njima nisu sudjelovali ili ih nisu doživjeli. Aktivnosti dokumentiranja proizvode dokumentarno gradivo. Dokumentarno gradivo čine zapisane informacije – stvorene, prikupljene i organizirane u dokumentarni sustav nekog stvaratelja tijekom njegovog poslovanja ili vezano za njegove djelatnosti i život, bez obzira na oblik u kojem dolaze. Arhivisti, stručnjaci koji se bave rezultatima dokumentiranja, pod stvarateljima podrazumijevaju aktere koji stvaraju arhivsko gradivo. Arhivsko je gradivo vrsta dokumentarnog gradiva, njegov podskup. Ono nastaje uslijed vrednovanja dokumentarnog gradiva tako da se dokumentarnom gradivu pridoda relativna odlika neke veće vrijednosti. Hrvatski arhivski zakoni i podzakonski akti, i arhivski akti nekih drugih država, ali ne svih, tu vrijednost označuju i propisuju kao trajnu (cf. čl. 3. *Zakona o arhivskom gradivu i arhivima*).¹ Međutim zapravo se radi o jednoj kontinuiranoj vrijednosti, s obzirom na to da ona ovisi o društvenim i individualnim shvaćanjima onoga što je vrijedno u određenom razdoblju i za nekoga. Isto tako shvaćanje trajne vrijednosti gradiva može se revidirati nakon što je jednom vrednovano gradivo došlo u arhiv, o čemu će biti riječi niže u radu, kod razmatranja postupka ponovnog vrednovanja. Najzad, konačni razlog za redefiniranje pojma arhivskog gradiva i njegove vrijed-

¹ Hrvatsko zakonodavstvo jedno je od onih koje reguliraju proces vrednovanja. Prije novog *Zakona o arhivskom gradivu i arhivima* (NN 61/18, 98/19, 114/22) postojao je *Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskoga gradiva* (NN 90/02) koji je regulirao to područje, a sada su odredbe vezane za vrednovanje uključene u *Pravilnik o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva* (NN 105/20).

nosti leži u relativnosti svake vrijednosti, s obzirom na to da ona ovisi o onome koji vrednuje, vremenu, društvu i mnogim drugim okolnostima. Čak i Scott Cline (2021:102–103), koji piše da vrednovanje mora biti istinito (i koherentno i pravedno), tu istinu ne smatra jednom i apsolutnom, nego smatra da je moguće imati više istina i samo traži da one budu obranjive pred korisnicima. Nema univerzalne vrijednosti, objektivne i svevažee. U definiciju arhivskog gradiva valja svrstati ono dokumentarno gradivo koje ima kontinuiranu vrijednost bez točno određenog roka, odnosno vrijednost koja traje sve do postupka ponovnog vrednovanja ili novog vrednovanja u budućnosti u arhivu. Dokumentarno gradivo koje ima vrijednost ograničenu na nekoliko godina (ili čak desetljeća) ostaje dokumentarnim gradivom. Pritom, ako dokumentarno gradivo nakon vrednovanja nije postalo arhivskim, to ne znači da ono ne sadrži nešto nekomu vrijedno. Takvo gradivo, kojega u organizacijama stvaratelja ima najviše, ima vrijednost za neko određeno i konačno razdoblje, a nakon toga postaje bezvrijedno i uništava se. Dakle vrednovanje raščlanjuje gradivo po vremenu njegovog čuvanja te preoblikuje naše shvaćanje gradiva iz dokumentarnog u arhivsko.

3. Postupak vrednovanja i usko povezani postupci s vrednovanjem

Tercijarna arhivistička literatura razlikuje pojmove: vrednovanje, odabiranje, ponovno vrednovanje, izlučivanje i uništavanje. Na vrednovanje treba gledati u širem smislu jer se u Hrvatskoj, i u mnogim drugim zemljama, ono delegira stvarateljima uz pomoć instrumenta kao što je popis gradiva s rokovima čuvanja. Za početak, u arhivističkoj literaturi mogu se naći pojmovi odabiranja (Stulli, 1977: 63; Mihaljević, Mihaljević, Stančić, 2015: 96, 152) i vrednovanja (engl. *selection* i *appraisal*). Arhivistički je diskurs, pod utjecajem različitih tradicija, kanonskih tekstova i kontaminacija pojmova, s vremenom prikupio određeni broj semantički sličnih pojmova koji baš i ne pridonose kvaliteti tog diskursa. Nejednake definicije najčešće proizlaze iz različitih tradicija i škola te perspektive onoga koji koristi pojam. Danas se razlika u perspektivi stvaratelja i arhivske ustanove ukida pod utjecajem postkustodijalne arhivističke teorije² i modela kontinuuma odgovornosti za „proces čuvanja zapisa na integrirani način“ (engl. *records continuum model*, McKemmish, 2016: 6). Arhivsko gradivo naprosto postoji u različitim okolinama pa nije dobro izdvajati vrednovanje kod stvaratelja kao zaseban postupak.³ Arhiv-

² Prema toj teoriji naglasak arhiva nije samo na fizičkom zaprimanju i čuvanju gradiva, ono se nadopunjava suradnjom sa stvarateljem i nadzorom. Vidi: *postcustodial* u *SAA Dictionary of archives terminology* (Rječniku društva američkih arhivista), <https://dictionary.archivists.org/entry/postcustodial.html>

³ Suprotno jednomu od mišljenja izraženih u *Rječniku Društva američkih arhivista*. Vidi: *evaluation*, <https://dictionary.archivists.org/entry/evaluation.html>. Dodatno, neki autori poput Luciane Duranti razlikuju vrednovanje za odabir od vrednovanja za akviziciju (cf. Duranti, 1994: 329). Smatram da vrednovanje kao postupak ne treba dijeliti.

sko gradivo, prema popisima gradiva s rokovima čuvanja, postoji i prije nego što konkretno nastane, ono se planira i vrednuje unaprijed. Stvaratelji moraju znati koje će arhivsko gradivo kod njih nastati.

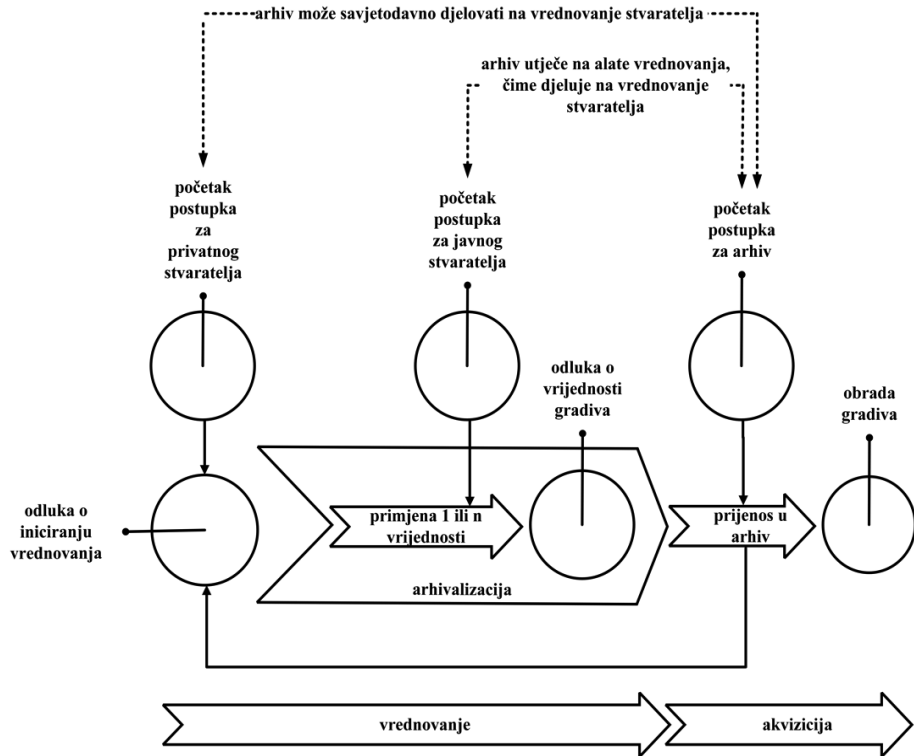
Vrednovanje i odabiranje često se koriste kao sinonimi, naprimjer, poglavlje 3.3.2. *Opće međunarodne norme za opis arhivskoga gradiva ISAD(G)* „Appraisal, destruction and scheduling information“ prevedeno je na hrvatski kao „Odabiranje, izlučivanje i rokovi čuvanja“. Odabiranje je usredotočeno na prepoznavanje vrijednog gradiva (Mihaljević, Mihaljević i Stančić, 2015: 152), a vrednovanje (engl. *appraisal*), u svojem prvom i drugom određenju definicije iz *Dictionary of archives terminology* (SAA, s.a.), na prepoznavanje vrijednog gradiva koje će se prenijeti u arhiv i na „određivanje duljine vremena u kojem zapisi trebaju biti zadržani, na temelju pravnih zahtjeva i njihove trenutne i potencijalne korisnosti“. „Odabiranje“ i „vrednovanje“ se stoga mogu razmatrati unutar okvira šireg pojma „vrednovanja“ jer on uključuje i pojam odabiranja.

Ponovno vrednovanje (engl. *reappraisal*) jest postupak u arhivu kojim se, nakon određenog vremena, revidira prvobitna odluka vrednovanja, čime prethodno stečeno arhivsko gradivo postaje opet nearhivskim i može se prenijeti u neku drugu ustanovu, prodati ili uništiti. Ono nije uvijek bilo prihvaćeno kao arhivistički postupak (npr. Benedict, 1984). Postupak ponovnog vrednovanja i sama činjenica da ga arhivi prakticiraju ukazuju na potrebu revizije pojma arhivskog gradiva kao gradiva sa svojstvom *trajne* vrijednosti – prema određenju arhivskog gradiva kao onog gradiva koje ima svojstvo kontinuirane vrijednosti (engl. *continuing value*) (SAA, s. a.) ili dugotrajne vrijednosti, za razliku od trajne. Dodatni je razlog za takvu redefiniciju arhivskog gradiva implikacija, koja slijedi iz hrvatskog zakonodavstva, da se ono može izlučiti nakon digitalizacije, kao uostalom i ukupno dokumentarno gradivo, jer je arhivsko gradivo sadržano u cjelini dokumentarnog, njegov podskup. Jedina je razlika da bi prethodno ovdje bilo potrebno zasebno ishoditi odobrenje nadležnog arhiva, a ne samo imati certificiran postupak digitalizacije, što se iskristaliziralo u prepisci i raspravama članova Sekcije za elektroničko gradivo Hrvatskog arhivskog društva (HAD) u kojima su sudjelovali K. Karajić, J. Ivanović, autor ovog članka i drugi, u studenom i prosincu 2022. godine. Ako arhivsko gradivo ima trajnu vrijednost, ne bi se *nikad* smjelo izlučiti. To nije slučaj ako arhivsko gradivo ima kontinuiranu vrijednost podložnu reviziji i ponovnom vrednovanju. Uz mogućnost odbacivanja *ponovno-vrednovanog-već-stečenog* gradiva koje je bilo neko vrijeme pohranjeno u arhivu, tijekom postupka sređivanja može se odbaciti i vrijednost gradiva koje je tek došlo od stvaratelja u arhiv.⁴

⁴ Što je znao biti slučaj kod gospodarskih fondova socijalističkog razdoblja, npr. HR-DAVŽ-SCKC-436 Trgovačko poduzeće „Drava“ Koprivnica, s preostalim količinom od 1 knj. i 6. svež. te HR-DAVŽ-SCKC-437 Trgovačko poduzeće „Zvijezda“ Koprivnica, s preostalim količinom od 3 knj. i 6. kut., prema usmenoj informaciji kolegice Ivane Posedi i obavijesnom pomagalu (Sabirni centar Koprivnica (DAVŽ). Fondovi i zbirke. G- gospodarstvo i bankarstvo, <https://dav.hr/fondovi-i-zbirke/arhivski-sabirni-centar-koprivnica/g-gospodarstvo-i-bankarstvo/>).

Vrednuje se, dakle, prije nastanka gradiva, tijekom rada s gradivom kod stvaratelja, prilikom akvizicije u arhiv i nakon te akvizicije. Vrednovanje uključuje korak „arhivalizacije“ (engl. *archivalisation*, Ketelaar, 1999: 55; Ketelaar, 2001: 133; Summers, 2020: 73), naslućivanja da bi jedinica gradiva mogla biti vrijedna arhiviranja i čuvanja. Arhivalizacija može biti prisutna i kod stvaratelja javnoga gradiva kao i kod privatnih stvaratelja gradiva koji ne moraju imati popise s rokovima čuvanja ili slične alate jer vrednovanje kod stvaratelja javnoga gradiva često nije puka primjena popisa s rokovima čuvanja. Arhivalizacija počiva na senzibiliziranosti vrednovatelja za arhivsko gradivo, izgrađenoj tijekom obrazovanja, prakse i na temelju osobnih afiniteta. Zbog tih osobnih afiniteta pri arhivalizaciji i vrednovanju općenito ne može se isključiti subjektivnost u izboru i primjeni kojeg god, jednog ili više odabranih kriterija vrednovanja. Od subjektivnosti arhivisti ne mogu pobjeći i potrebno je postupati etično (ICA, 1996), argumentirati jasno i dokumentirati odluke koje su tijekom vrednovanja donesene. Bilo kakva konvencija ili doktrina vrednovanja koja zamjenjuje subjektivnost pojedinačnog arhivista, poput makrovrednovanja, dokumentacijske strategije, uporabe popisa gradiva s rokovima čuvanja, također predstavlja izvjesnu subjektivnost grupnog subjekta arhivističke zajednice ili društva. Hilary Jenkinson (1937) uvidio još prije stotinjak godina da je ne vrednovanje jedini način izbjegavanja subjektivnosti, pa je stoga izbjegavao vrednovanje, kao i neki današnji arhivisti poput Anne Gilliland (2014). Ipak, gotovo nitko ne odbacuje korisna umijeća zato što su subjektivna – pa tako ne bi trebalo odbacivati ni vrednovanje arhivskog gradiva.

Početak vrednovanja (slika 1 izrađena u ovom radu) kod privatnog stvaratelja gradiva predstavlja odluka o iniciranju vrednovanja, nakon čega slijedi arhivalizacija kroz primjenu jedne ili skupa vrijednosti te donošenje odluke o vrijednosti gradiva. Akvizicija privatnog gradiva u arhiv slijedi darovanjem ili kupnjom gradiva od strane arhiva (pohrana i putem depozita). Početak vrednovanja za javnog stvaratelja gradiva, koji mora vrednovati prema svojoj zakonskoj obvezi, jest primjena vrijednosti na gradivo, pomoću instrumenata kao što je popis javnog gradiva s rokovima čuvanja i donošenje, odnosno, potvrđivanje odluke o vrijednosti gradiva iz tog popisa. Nakon vrednovanja u Hrvatskoj u maksimalnom roku od 30 godina od nastanka javnog gradiva u papiru i 10 godina za javno digitalno gradivo, slijedi prijenos gradiva u arhiv (čl. 14 *Zakona o arhivskom gradivu i arhivima*). Praktični početak procesa arhivske ustanove s gradivom kreće od implementacije formalne i dokumentirane ili neformalne i prešutne politike akvizicije, u Hrvatskoj prešutne (Babić, 2018: 62–63). Taj postupak provode državni arhivi, ali i specijalizirani arhivi, arhivi zajednica, arhivi tvrtki i drugi privatni arhivi. To ne znači da arhivska ustanova ne utječe na vrednovanje gradiva kod stvaratelja intervencijama u popise gradiva s rokovima čuvanja i odobravanjem uništavanja gradiva. Preuzeto gradivo prilikom sređivanja ponovno se provjerava, time i vrednuje provjerom kriterija vrijednosti i potvrđivanjem ili odbacivanjem prethodne odluke o vrijednosti gradiva. Arhivi privatnih fizičkih osoba mogu postupati bilo kao privatni stvaratelji gradiva, što ujedno i jesu, bilo kao drugi arhivi, a slična je situacija i s obiteljskim arhivima.

Slika 1. Postupak procesa s gradivom kod različitih stvaratelja gradiva i arhiva

Engleski termin *disposition* kao rezultat ima uništavanje gradiva koje više nema vrijednost ili, u drugom ishodu, prijenos vrijednog gradiva u arhiv.⁵ U hrvatskoj terminologiji došlo je do semantičkog približavanja tog termina s izlučivanjem.

⁵ Navedeni rječnik pojam *disposal* definira kao postupak s jednim od dva ishoda, prijenosom u arhiv ili uništavanjem, s važnom napomenom da to nije istoznačnica s uništenjem gradiva: „Disposal is not synonymous with destruction“. Vidi: *disposal* (<https://dictionary.archivists.org/entry/disposal.html>). Vidi i *disposition (final disposition)* – uništavanje ili prijenos u arhiv (<https://dictionary.archivists.org/entry/disposition.html>). I norma 15489-1:2016 razlikuje pojmove 3.7. *destruction* i 3.8. *disposition* (na stranici 2). *Destruction* (uništavanje) je uništavanje ili brisanje jedinice gradiva, a *disposition* (stavljanje na raspolaganje) znači čuvanje, uništavanje ili provedbu odluke o predaji gradiva. U višejezičnoj arhivskoj terminologiji Međunarodnog arhivskog vijeća termin *disposition* znači: „[t]he range of processes associated with implementing records retention, destruction or transfer decisions which are documented in disposition authorities or other instruments.“, <http://www.cisra.org/mat/mat/term/152>. U hrvatskom prijevodu nacrt rječnika Međunarodnog arhivskog vijeća iz 2002. godine, uz engleski izraz *disposition* Kolanović i Šarić stavljaju „odabiranje/izlučivanje, razmjешtanje“ (Kolanović i Šarić, 2002: 23). U *Arhivističkom rječniku* iz 2015. godine, Mihaljević, Mihaljević i Stančić taj engleski termin na str. 115 prevode s „izlučivanje“, vjerojatno i prema prijelaznom obliku engleskog glagola *to dispose* koji može imati neisključivo značenje odbacivanja (iako neprijelazni oblik ima značenje konačnog rješavanja

Izlučivanje (engl. *disposal*) u *Multilingual Archival Terminology* (ICA, 2015) koja sadrži i hrvatske termine jest „postupak kojim se iz neke cjeline izdvaja gradivo čiji je utvrđeni rok čuvanja istekao ili se bez strogo određenoga roka vrednuje kao bezvrijedno te se predaje na uništenje“. Termin *disposition* u engleskom stručnom diskursu ima šire značenje od izlučivanja jer može završiti bilo uništenjem, bilo transferom u arhiv. Uništavanje je jedan od mogućih ishoda postupka *disposition* (cf. *destruction* u SAA, s. a.). Izlučivanje je, dakle, radnja nakon vrednovanja, uključuje odvajanje gradiva koje se treba uništiti, a fizički dio tog postupka je uništavanje (engl. *destruction*, koriste ga prema *Dictionary of archives terminology* u obliku imenice) (SAA, s. a.). Izlučivanje i uništavanje moraju biti autorizirane, dokumentirane i rutinske radnje nakon kojih ne ostaje gradivo, već samo trag o tome da je gradivo postojalo, a podaci iz gradiva se ne mogu rekonstruirati i koristiti u bilo koju svrhu.

Pojam *disposition* u hrvatskom prijevodu pokazao se problematičnim. Zbog problema te vrste, smatram, trebalo bi se, prvo, usredotočiti na manji broj precizno određenih termina, poput „vrednovanja“, „akvizicije“, „odbacivanja“ i „uništavanja“. Na temelju vrednovanja arhiv će gradivo steći ili će se gradivo morati uništiti. Dio stečenog gradiva pokazat će se nezanimljivim (ili ne-vrijednim) pa će se odbaciti u nekoj budućnosti. To je ključno. Drugo, trebalo bi ih posve precizno definirati. Vrednovanje je postupak određivanja je li gradivo, nalazilo se ono u okolini stvaratelja, arhiva ili nekoj trećoj, vrijedno ili nije vrijedno i ako jest, koliko ta vrijednost očekivano traje. Vrednovanje (materijalnog) gradiva arhivistička je intervencija nad objektom koji postoji u zapisanom obliku. Akvizicija je postupak nadopune i nabave od strane arhiva, nadopune ili prirasta gradiva u fond ili zbirku u arhivu, kao i nabave novog gradiva razine fonda ili zbirke u arhiv, a taj postupak uključuje prijenos u arhiv, darovanje ili kupnju. (Postoji i depozit kod kojega se gradivo ne pohranjuje trajno u arhiv, vlasništvo ostaje na prethodnoj instanci. Akvizicijske politike ne bi trebalo graditi na depozitu.) Akvizicijom arhiv preuzima smještaj gradiva i mogućnost njegova intelektualnog nadzora. Odbacivanje (engl. *deaccession*, otpis i povrat, prema Kolanović i Šarić 2002: 26) postupak je koji je suprotan od akvizicije, gradivo jednom stečeno zbog svoje vrijednosti arhiv odbacuje, bilo da se radi o pogrešnoj procjeni ili relativnosti i deterioraciji vrijednosti. Odbacivanje negira pojam trajne vrijednosti arhivskog gradiva. U slučaju depozita, radilo bi se o povratu gradiva. Kod postupka uništavanja treba se usredotočiti na korak autorizacije uništavanja, korak fizičkog čina uništavanja i korak kontrole. Definicije trebaju biti rezultat rada šire stručne zajednice, tako da je ovo samo prijedlog smjera rada na definicijama. Treće, trebalo bi opreznije koristiti sinonime i izvedene, drugotne termine poput odabiranja, škartiranja i izlučivanja, koji rastaču osnovne definicije postupaka, ostavljajući bogata izražajna sredstva hrvatskog jezika za one dijelove arhivističkih tekstova koji pokrivaju prostor na ekranu između tih osnovnih definicija. Vrijedno gradivo odabrano je za dugotrajno

ja problema, vidi <https://www.merriam-webster.com/dictionary/dispose>). Imenica *disposal* vuče tako leksičko značenje raspolaganje, distribucija, razmještanje, no i uništavanje i destrukcija.

očuvanje, odabir (imenica) nije postupak, nego jedan od rezultata postupka vrednovanja (označen krugom na slici 2, a ne pravokutnikom kao svi postupci). Izlučivanje, ako se shvati kao „disposal/disposition“ proces koji ima moguće rezultate u vidu prijenosa vrijednoga gradiva u arhiv i uništavanja ne-vrijednoga gradiva, svodi se na postupak vrednovanja i ne predstavlja novi i različiti postupak. Ujedno čini redundantnim pojam odabira kao postupka jer ga sadržava. Ako se izlučivanje shvati kao razmještanje, što je dio definicije Kolanović i Šarić (2002: 23) i što dosta dobro odgovara engleskom terminu *disposition*, opet predstavlja korak nakon vrednovanja koji nije nužno izdvajati kao proces. Ako se izlučivanje tumači kao priprema za uništavanje, ono čini redundantnu kariku između procesa vrednovanja i postupka uništavanja.

Vrednovanje bi trebalo odvojiti od akvizicije *na konceptualnom planu* jer možemo smatrati vrijednim i ono što nužno ne moramo imati ili s čime nužno ne možemo upravljati. Akvizicija je povezana s poduzimanjem ili izostankom vrednovanja, no na praktičnom i tematskom, a ne na konceptualnom planu. Ono što ne želimo steći ili ne možemo očuvati, što nam nije usklađeno s akvizicijskom politikom ustanove u kojoj radimo, ne moramo razmatrati za vrednovanje. Time se ne negira vrijednost gradiva kao takva, nego to gradivo za pojedini arhiv ne ulazi u razmatranje. Izostanak vrednovanja ne čini gradivo ne-vrijednim. Specijalizirani arhiv koji preuzima tematsko gradivo ne negira vrijednost arhivskom gradivu drugih ustanova ili ostalom arhivskom gradivu koje ne preuzima: u tom se primjeru može vidjeti razlika između vrednovanja i akvizicije. Veza akvizicije i vrednovanja sastoji se, dakle, u prihvaćanju ili izostanku vrednovanja, što zapravo ne utječe na samu vrijednost gradiva. To gradivo može imati vrijednost za druge arhive. To je ujedno i razlika između državnih arhiva i drugih vrsta arhiva, od specijaliziranih, privatnih arhiva, arhiva zajednica i participativnih arhiva.

Na slici 1 prikazano je da arhivi vrednovanje povezuju s akvizicijom. To je u skladu s mišljenjem autora kao što su Barbara Craig (2004: 19, 43–47, 70–71) i Richard Cox (2002: 308–309). Akvizicija je povezana s misijom arhiva; misija arhiva daje akviziciji cilj i usmjerava vrednovanje (Cox, 2002: 308–309). Arhivi bi vrednovanje trebali započeti iz akvizicije ako žele uskladiti svoju misiju s gradivom koje preuzimaju. Proces odbacivanja može također biti pokrenut jer gradivo (više) nije usklađeno s politikom akvizicije arhiva.

4. Postupci šire povezani s vrednovanjem: Obrada gradiva

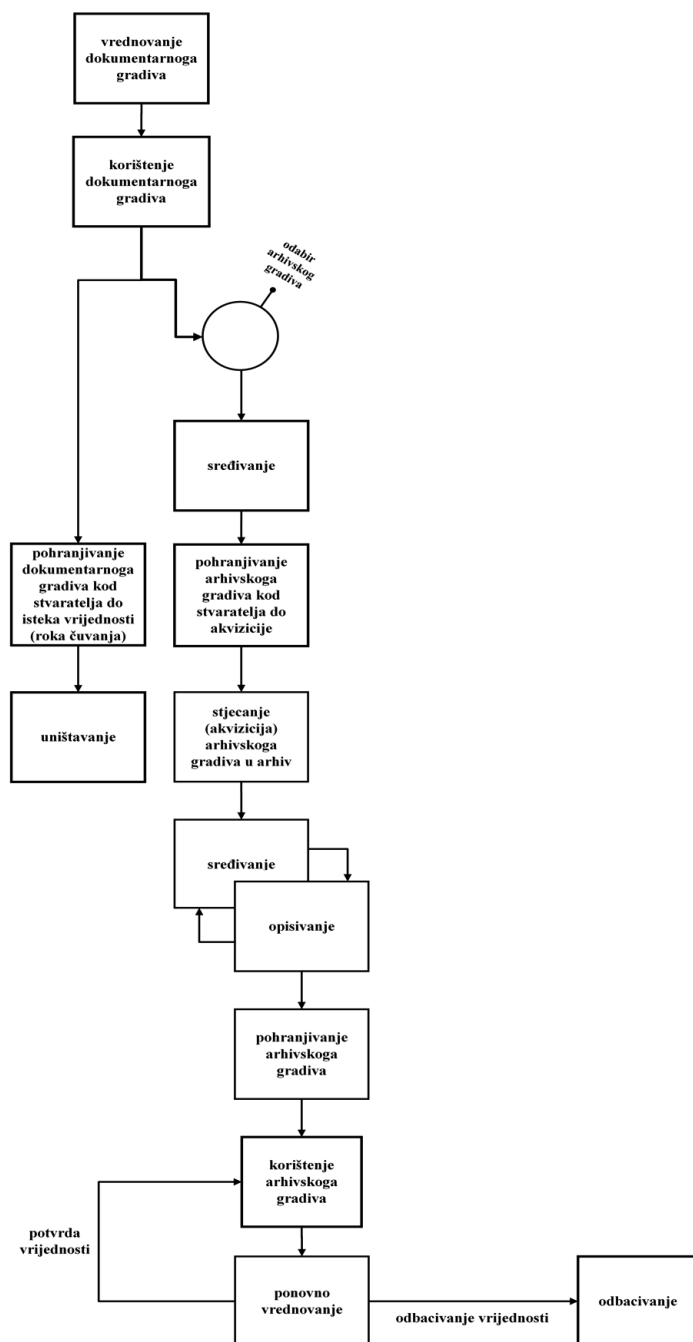
Na slici 2 prikazan je međusobni odnos i moguć slijed osnovnih postupaka s gradivom. Osnovni postupci nad dokumentarnim i arhivskim gradivom fizičkog i digitalnog oblika jesu, abecedno navedeno – korištenje, odbacivanje gradiva, opisivanje gradiva, pohranjivanje gradiva, ponovno vrednovanje, sređivanje, stjecanje (akvizicija), uništavanje i vrednovanje. Oni su konstrukcijski elementi od kojih gradimo funkcije upravljanja gradivom u jednoj ustanovi ili u interakciji stvaratelja

i arhiva. Iako u depozitu, stoga i u povratu kao protutežnom postupku, ne vidim jedan od načina akvizicije gradiva, već zaseban postupak zbog razlike u vlasništvu nad prinovom, ti se postupci mogu izjednačiti s onim osnovnim u današnjem svijetu dijeljenja IKT-resursa, povezivanja repozitorija i postkustodijalnih arhiva (Cunningham, 2010). Naime, iako je depozit, kada stvaratelj daje gradivo na privremenu pohranu u repozitorij arhiva, nešto suprotno ideji postkustodijalnosti u kojoj arhiv pristaje brinuti o gradivu izvan svojeg repozitorija, zajednička im je ideja konstrukcije memorije od mnogo različitog gradiva koje ne mora nužno sve biti u vlasništvu arhiva. (Na slici 2 u tom slučaju umjesto stjecanja bilo bi deponiranje, a umjesto ponovnog vrednovanja povrat). Postoje i dodatni postupci koji ovise o okolnostima ili obliku gradiva – konzervacija i restauracija, izdavanja izvora, davanja gradiva na izložbe, arhivsko-pedagoške aktivnosti, oni nisu uvršteni u sliku 2 zbog kompleksnosti prikaza, niti su razmatrani u ovom radu zbog opsega rada. Digitalizacija je ukratko razmotrena zbog pitanja vrijednosti koje rad tematizira.

Obrada gradiva uključuje postupak sređivanja gradiva od većih cjelina fonda (zbirke) prema serijama i jedinicama na niže, postupak opisivanja gradiva identifikacijskim, upravljačkim i opisnim metapodacima te postupke pohrane i očuvanja gradiva kao i pripremu za korištenje. Sređivanje gradiva jest stavljanje dijelova i gradiva u strukturu – najčešće rekonstrukcija prije postojeće strukture gradiva koja je narušena, dokumentiranje strukture gradiva koja postoji i koja je zadovoljavajuća ili, rjeđe, oblikovanje nove strukture. Vrednovanje gradiva iz neke točke sadašnjosti može utjecati na odabir opcije rekonstrukcije prvobitnog reda iz prošlosti stvaratelja u situacijama kada ta rekonstrukcija iziskuje više vremena i osoblja nego što je to uobičajeno. Primjerice, ako je glavna vrijednost zaprimljenog arhivskog gradiva dokazna ili vezana za memoriju stvaratelja, onda su kodiranje prema prvobitnom redu i rekonstrukcija prvobitnog reda iznimno važni i opravdavaju trošak dodatnih resursa. Tako vrednovanje utječe na postupak sređivanja gradiva.

Pod opisom gradiva podrazumijevamo pak bilježenje raznih identifikacijskih, opisnih i upravljačkih metapodataka o gradivu kao i rezultat tog bilježenja u obliku obavijesnog pomagala ili seta objavljenih metapodataka. Gradivo se opisuje u svrhu upravljanja njime i u svrhu davanja na korištenje bilo gradiva, bilo metapodataka o gradivu, ako je vrijednost informacije iz gradiva, prenesena u obavijesno pomagalo, dovoljna za korisnike. U opis gradiva treba navesti podatak o vrednovanju gradiva. U opisu koji se radi prema *ISAD(G)* normi, taj se podatak stavlja u poglavlje 3.3.2., a u opisu prema *Records in Contexts* normi vrednovanje bismo smjestili u opis entiteta ili klase *dogadaj* odnosno potklase *aktivnost* ili eventualno naveli pomoću svojstva *rico:history*.⁶ Pojam o vrijednosti gradiva koji arhivist ima utječe na to koliko vremena i pažnje pridaje opisu te na konačan rezultat opisa. Korištenje gradiva dolazi nakon i kao rezultat ukupnih arhivističkih postupaka obrade gradiva. Korištenje gradiva nije svrha postojanja arhivskog gradiva, no svrha je čuvanja arhivskog gradiva.

⁶ Promišljanja ove vrste bi trebalo usporediti sa savjetima iz planiranih smjernica *Records in Contexts* norme (četvrti dio te norme), jednom kada budu izdane.

Slika 2. Postupci s gradivom (označeni pravokutnicima)

5. Pristup vrijednosti arhivskoga gradiva

Vrijednost je pojam, ideja, „koncept...onog što je poželjno koji utječe na odabir“, a sadrži spoznajnu, osjećajnu i voljnu komponentu (Kluckhohn, 1951: 395). Te komponente za Kluckhohna tvore složeni pojam vrednovanja, a kod rada s gradivom odnose se ne samo na pojam vrednovanja nego i na sadržaj vrednovanja, na ono *što* vrednujemo. Pojedine vrijednosti usklađuju se s vrijednosnim okvirom pojedinaca koji je opet određen okvirima grupe i društva jer ti okviri prenose vrijednosti na pojedince koji vrednuju. Vrijednosti su prilično stabilne unutar jedne grupe i mogu do neke mjere imati odlike univerzalnosti – iako nisu trajne, apsolutne i nepromjenjive. One su „proizvod kulture“ (ibid.: 398). Dok Jenkinsonov arhivist (1937), spomenuli smo, pokušava ignorirati vrednovanje, Schellenbergov arhivist (1956) aktivno teži očuvanju dokaza postojanja i rada stvaratelja te potencijalno korisnih informacija iz arhivskog gradiva. Razlike Jenkinsona i Schellenberga odraz su različitih kultura, tradicija i okolnosti. Vrijednosti se mogu razlikovati i među različitim grupama istoga društva i vremena. Dok arhivist državnog arhiva nema toliko doticaja s emocionalnom vrijednosti birokratskog gradiva, ona je bitna arhivistu koji sređuje gradivo za arhiv zajednice.

Spoznajna komponenta uključuje prepoznavanje i anticipiranje onog što je korisnicima poželjno. U zapadnoj arhivistici i djelovanju nacionalnih arhiva dodatni je naglasak i na sadržajnoj spoznajnoj komponenti jer se prednost daje dokaznoj dimenziji arhivskog gradiva. Osjećajna komponenta vrednovanja, odnosno samog sadržaja koji se vrednuje, manje se primjećuje – ona je naglašenija u vrednovanju gradiva od strane arhiva manjinskih zajednica koje vrednuju zabilježenu emociju u gradivu i emociju koji gradivo može izazvati prilikom korištenja (cf. Caswelličin primjer SAADA arhiva, Bastian and Flinn, 2020: 25 i dalje). Vrijednosti su povezane s ulaganjem napora ili vremena u nešto i s motivacijom, one usmjeravaju volju i motivaciju, ulaganje čine smislenim ili ga zabranjuju te uravnotežuju spoznajno i emocionalno (Kluckhohn, 1951: 398–400). Vrijednost je označenik (označeno, ono na što se znak odnosi, *sēmainómenon*, engl. *signified*, franc. *signifié*, Saussure, 2000: 123) koji je sadržan u jedinici arhivskog gradiva i koji korisnike i arhivista, kao jednog od prvih korisnika, usmjerava na druge označenike.

5.1. Vrste vrijednosti arhivskog gradiva

Pojam vrijednosti prema državnom arhivu jest rezultat metafizičkog dualizma vrijedno–bezvrijedno (efemerno, ne-vrijedno, za uništiti, za odbaciti) te perspektive stvaratelja odnosno svojstva „zapisnosti“ (engl. *recordness*)⁷ i dokazne vrijednosti koja primarno postoji za njega i zbog njega. Vrijednost državnog arhiva

⁷ Mark Green (1998: 144) pod *recordness* definira svojstvo gradiva da „osigura dokaz transakcije ili kontekst stvaranja“ po čemu se ono smatra arhivskim, što ujedno i kritički preispituje.

jest vrijednost za naraciju koja tvori nacionalnu povijest i homogeniziranu memoriju te dokazno-administrativna-fiskalna vrijednost birokratskog aparata. Od tog dualizma i takve perspektive ne možemo nikada do kraja pobjeći, no taj tipični arhivistički dualizam možemo osvijestiti i obogatiti. Možemo pokazati da postoje vrijednosti dane iz drugih perspektiva jer je gradivo multi-kontekstualno ili vrijednosti za druge vrste repozitorija, kao što su arhivi zajednica, arhivi raznih drugih interesnih skupina, osobni arhivi itd. Ono što odbacuje državni arhiv, drugi arhiv može prihvatiti. Pol „vrijedno“ tako može proširiti na druge vrste arhiva i druge vrste korisnika, što omogućuje pravdu, u smislu u kojem je Verne Harris (2021) smatra važnim za arhive. Katalog vrijednosti valja proširiti, pazeći, naravno, na strukturu, monotonost sistema, držeći se pravila igre – u tom se smislu ne može nikada do kraja izaći iz obzora arhivskog dualizma koji ponavlja i time trajno obnavlja onaj širi, metafizički. Bez tradicionalnog arhivskog dualizama ne znamo upravljati arhivskim gradivom.

Postoje mnoge opće klasifikacije i katalozi vrijednosti (Kluckhohn, 1951: 412). Vrijednosti arhivskoga gradiva potrebno je mapirati u neku od ponuđenih općih shema vrijednosti. Jedna od klasifikacija vrijednosti jest ona C. I. Lewisa iz 1946. godine, prema kojoj postoje intrinzične vrijednosti neposrednih dobrih ili loših iskustava iz života i ekstrinzične vrijednosti. Ekstrinzične vrijednosti jedine su vrijednosti koje mogu imati objekti i dijele se na instrumentalne i inherentne. Instrumentalne vrijednosti objekta jesu vrijednosti koje postoje na temelju upućivanja objekta na neko neposredno iskustvo, ili na neki drugi objekt koji onda upućuje, na kraju lanca objekata, na neposredno iskustvo (Lewis, 2011: 387, 391–392). Inherentne vrijednosti javljaju se kada vrijednost objekta ne ovisi o upućivanju na nešto drugo, nego se u samom objektu može uživati, primjerice, u umjetničkom djelu, zanimljivom prirodnom objektu, povelji s lijepim visećim pečatom. Iskustvo ima i doprinosnu vrijednost – doprinosi ukupnoj vrijednosti života, što je još jedna od kategorija vrijednosti iz Lewisova djela *An Analysis of knowledge and valuation*. Kategorizaciju vrijednosti C. I. Lewisa možemo uzeti u obzir s ciljem organiziranja kataloga mogućih vrijednosti arhivskoga gradiva. Arhivsko gradivo jesu objekti i na njih se primjenjuje kategorija ekstrinzičnih vrijednosti, instrumentalnih i inherentnih. Instrumentalna vrijednost dokazna je, koja se temelji na svojstvu zapisnosti zapisa i obuhvaća različite podvrste dokazne vrijednosti za stvaratelja, od vrijednosti dokaza neke transakcije do vrijednosti dokaza u širem smislu administrativne i procesne transparentnosti, kao i dokaznu vrijednost o stvaratelju. To odgovara Schellenbergovoj primarnoj vrijednosti za stvaratelja i sekundarnoj vrijednosti, podvrste evidencijske vrijednosti, to jest vrijednosti o stvaratelju i njegovoj funkciji.⁸

⁸ U Schellenbergovoj knjizi (1956, ponovljeno izdanje 2003. primarna vrijednost tumači se na str. 28, sekundarna evidencijska vrijednost na str. 139, a sekundarna informacijska vrijednost na str. 148. Sekundarne se vrijednosti u izdanju Schellenberga koje je preveo Savez društava arhivista Jugoslavije 1968. godine prevode kao dokazne i obavijesne vrijednosti.

Općenito, kad arhivsko gradivo upućuje na događaj ili dio povijesti, tada se može reći da gradivo ima instrumentalnu vrijednost. Kod vrednovanja gradiva i rezultata vrednovanja u obliku arhivskoga gradiva pripremljenog za korisnika, uz spomenuti problem trajne vrijednosti, problematična je i odlika zapisnosti gradiva. Svojstvo zapisnosti vezano je za dokazni kapacitet arhivskoga gradiva da svjedoči ili prizove događaj koji se dogodio. Svojstvo zapisnosti samo je jedno od svojstava arhivskog gradiva, a dokazna instrumentalna vrijednost samo je jedna od mogućih vrijednosti arhivskog gradiva. Kao što je primijetio Mark Green (1998: 144), primat zapisnosti i dokazne vrijednosti nad ostalim kvalitetama gradiva i vrijednostima ima za posljedicu gomilanje gradiva u državnim arhivima koje se nužno ne koristi. Time se, opet, može dovoditi u pitanje i vrijednost tog nagomilanog i nekorištenog gradiva, u slučaju da pojam vrijednosti povezujemo s korištenjem. U skladu s tim, smatram da arhivsko gradivo treba biti korišteno i da je vrijednost arhivskog gradiva u velikoj mjeri povezana s njegovim korištenjem od strane neke grupe korisnika.

Inherentna vrijednost predstavlja dosta sklizak teren jer je obično višekomponentna i dodatno ističe subjektivnost onoga koji vrednuje, više nego što je to slučaj s drugim vrijednostima. Zbog toga inherentna vrijednost zahtjeva iskustvo i razvijen senzibilitet onoga koji vrednuje, konsenzus stručne zajednice i pomno dokumentiranje postupka vrednovanja i razloga odluke. U inherentnu vrijednost može ući jedinstvenost gradiva prema bilo kojem kriteriju (pa i sadržaju), posebna tehnika izrade, starost gradiva, zanimljivost za izložbe i slično. Ovdje bismo pretežno mogli svrstati i artefaktnu vrijednost, vrijednost gradiva prema svojim materijalnim odlikama (Stančić, 2009: 21).

Posebno je zanimljiva vrijednost – emocionalna vrijednost gradiva u koju ulazi i Caswelličino vrednovanje afekta marginalizirane zajednice (prema Bastian and Flinn, 2020: 22). Gradivo ne mora pobuditi bilo kakvu emociju ili jednake emocije za sve korisnike. Prava emocionalna vrijednost jest ona vrijednost koje za nekoga ima „posebno smiješno, iznenađujuće, traumatizirajuće ili šokantno“ gradivo i vezana je obično, ali ne isključivo, uz osobne i obiteljske arhive te arhive zajednica (Wisniewska-Drewniak, 2022: 206). Arhivist državnog arhiva u pravilu neće vjerojatno izdvajati gradivo prema emocionalnoj vrijednosti, a arhivist zajednice to će često činiti. Emocionalna vrijednost omogućuje emocionalno povezivanje korisnika i zajednice ili korisnika i svih onih korisnika koji su doživjeli iskustvo pobuđeno recepcijom arhivskoga gradiva.

Smatram da se doprinosne vrijednosti mogu s objekta gradiva prenositi i odnositi bilo na iskustva, bilo na objekte koji navode na promišljanje iskustva ili evociraju iskustva. I ta bi se kategorija vrijednosti mogla primijeniti na arhivsko gradivo. Kako vrijednost pokreće lanac suplementacije, sljedeći član u tom lancu obično bude označenik, no može biti i prvi označitelj (grafički, vizualni, materijalni izraz znaka, engl. *signifier*, franc. *signifiant*, Saussure, 2000: 123) do

našeg označitelja-arhivskog objekta – pa tek onda označenik. Doprinosna vrijednost djeluje i kao vrijednost jedinice gradiva koja kompletira ili nadopunjava fond ili zbirku, krećući se od jednog označitelja na mnoštvo označitelja, od objekta na objekte. To je vrijednost odnosa jedinica gradiva s drugim jedinicama i cjelinom, a često proizlazi iz arhivske veze (engl. archival bond). Ovdje također moramo uzeti u obzir i vrijednost koju neka jedinica gradiva ima u odnosu na cjelinu kulturne baštine neke sredine ili države. Drugo djelovanje doprinosne vrijednosti upućuje objekt-arhivskog gradivo odmah na nekog označenika, pa su tako identitetska i memorijska vrijednost gradiva vrste doprinosnih vrijednosti jer po njima gradivo sudjeluje u izgradnji identiteta ili memorije pojedinca ili zajednice.

Danas mnoge države ulažu znatna sredstva u programe digitalizacije kulturne baštine. Digitalizacijom se može proširiti grupa korisnika neke kulturne baštine, međutim, digitalizacijom se ne mogu prenijeti sve vrijednosti arhivskog gradiva u novu digitalnu okolinu. To valja imati na umu prilikom odobravanja uništavanja arhivskog gradiva od strane nadležnog arhiva, što je mogućnost koja je bila spomenuta u raspravi članova Sekcije HAD-a i u radu, kao i prilikom odabira gradiva koje će se digitalizirati – treba biti svjestan da se neće sve vrijednosti gradiva koje se digitalizira moći prenijeti tim postupkom.

5.2. Kriteriji za odluke o akviziciji gradiva koji nisu vrijednosti gradiva

Ovaj katalog vrijednosti arhivskog gradiva nije zatvoren, međutim, bitno je zadržati monotonost kataloga i ne stavljati u njega ono što ne bi pripadalo samom vrednovanju gradiva, kao što je, primjerice, tehnička „vrijednost“ digitalnog gradiva. Taj je stav suprotan mišljenjima starijih arhivista, izraženih prilikom pojave ranog digitalnog gradiva, no sukladan suvremenijim mišljenjima.⁹ Tehnička značajka gradiva utječe na mogućnost ili nemogućnost njegova očuvanja od strane arhiva, na temelju čega arhiv odlučuje hoće li ili neće zaprimiti konkretno gradivo. Dakle, ta se odlika odnosi na postupak akvizicije, a ne vrednovanja. U slučaju tradicionalnog gradiva u arhivu to nije bio kriterij vrijednosti gradiva (Ivanović, 1998: 8), a s obzirom na to da arhivsko gradivo po svojem određenju ne preferira niti jedan konkretni oblik, to ne bi trebao biti kriterij vrednovanja niti za digitalno gradivo. Slično je i sa sadržajem, ako jedino sadržaj gradiva ne pobuđuje zanimanje arhiva, kao i s porijeklom gradiva od ove ili one vrste stvaratelja. Ovdje je primaran njihov utjecaj na akviziciju i to na temelju misije arhiva. Gradivo može imati vrijednost arhivskog gradiva, bez obzira na to hoćemo li odbiti prihvatiti ga

⁹ Primjerice Ivanović (1998) na kojeg se ovdje nadovezujem piše da „tehnološki uvjetovani momenti nemaju osobitu važnost kao kriteriji vrednovanja“ (str. 7), da se to nije gledalo u drugim tehnološkim okruženjima (str. 8) i da bi se trebalo gledati više kao odabir radi zaštite nego kao vrednovanje (str. 9). S tim se mišljenjem slažem, samo bih tehnički aspekt uz zaštitu doveo u konačni odnos s akvizicijom, što sam iskazao u tekstu ovog rada. Zasebno vrednovanje digitalnog gradiva u odnosu na gradivo općenito Ivanović smatra pogrešnim (str. 8), s čime se također slažem.

u svoj repozitorij zbog naše nemogućnosti njegovu očuvanja ili zbog pripadnosti temi ili stvaratelju koji se ne podudara s našom akvizicijskom politikom. Sadržaj gradiva može se promatrati kao potkriterij inherentne vrijednosti ili komponenta složenije inherentne vrijednosti arhivskoga gradiva, slično kao što je Schellenberg (1956) definirao informacijsku vrijednost gradiva. Vrednovanje sadržaja bilo je srž problema Schellenbergove sekundarne informacijske vrijednosti. Schellenberg se u svojoj knjizi „Moderni arhivi“ 1956. godine usudio napisati ono što su arhivisti provodili u praksi. Sadržaj po sebi, smatram, ipak ne bi trebao činiti ukupnu inherentnu vrijednost nekog arhivskog gradiva, kao isključiv kriterij bolje odgovara akviziciji. U slučaju specijaliziranih arhiva prihvaćanje ili neprihvatanje nekog gradiva na temelju samoga sadržaja posljedica je misije arhiva. Kao komponenta vrednovanja može biti dio neke druge vrijednosti. Obično ga uklapamo u inherentnu vrijednost, no sadržaj gradiva dio je i dokazne instrumentalne vrijednosti arhivskog gradiva jer taj sadržaj, uz svojstvo autentičnosti (poznat identitet i priznat integritet jedinice gradiva), osigurava dokazno sredstvo. Porijeklo, pripadnost ovoj ili onoj vrsti stvaratelja arhivskog gradiva, odnosi se na politiku akvizicije, a ne na samu vrijednost gradiva. Tehničke odlike, sadržaj sam po sebi i ova ili ona vrsta stvaratelja kao porijeklo gradiva nisu vrijednosti gradiva, nego su kriteriji za odlučivanje o akviziciji gradiva. Te je odlike lakše sagledati i o njima donositi odluke, nego procijeniti gradivo po vrijednosti.

Dodatni problem s vrijednostima arhivskog gradiva, s obzirom na to da vrijednost gradiva kao objekta nije apsolutna, sastoji se u tome što se vrijednosti mogu mijenjati. Ne samo da to pokreće postupke ponovnog vrednovanja, o čemu je bilo riječi, nego se arhivirano gradivo može koristiti „transgresivno“, pri čemu je vrijednost korisnika bilo koja druga vrijednost od vrijednosti zbog koje je jedinicu gradiva očuvao stvaratelj ili službeni arhiv.¹⁰ Gradivo u arhivu može postati „prijestupnim“ instrumentom propitivanja prijašnjih društvenih odnosa, što se uklapa u Harrisov (2021) koncept pravednosti arhiva. Svako korištenje gradiva koje nije u skladu s namjeravanim korištenjem gradiva koje su nametnuli stvaratelj i službeni arhiv kao jedan od centara moći društva nekog vremena jest zapravo transgresivno.

5.3. Dekonstrukcija vrednovanog arhivskoga gradiva te semiotika arhivskoga gradiva

Semiotika je disciplina proučavanja znakova, a znak je nešto što stoji umjesto nečeg drugoga, nešto što korisnik može interpretirati (Eco, 1996: 175, 181, 186).

¹⁰ Arhiv jest instrument moći (Derrida, 1996), no može biti i subverzivni prostor koji se koristi u svrhe oslobađanja (Harris, 2021: 107–108) i to je smisao transgresivnog korištenja gradiva. Pojam transgresivnosti arhiva može se tumačiti i mnogo šire od uporabe gradiva koja ne bi bila u skladu s nakanama onih koji su gradivo vrednovali i arhivirali. Tako se može pratiti od drugačijih načina razumijevanja temeljem Lyotardovih paralogija (Lyotard, 1988) do radikalnih oblika poput „memorijskih bandita“ koji, primjerice, ne vjeruju državnim arhivima i čuvaju gradivo da ovi ne bi učinili nepravdu onima koji su bližnji žrtvama režima (Harris, 2021: 7, 61).

Semiotička analiza proučava arhive kao okoline znakova i tvorbe značenja (Škiljan, 1976: 9), strukture gradiva kao sustave kodova, principe sređivanja i opisa kao kodove (Johansen and Larsen, 2000: 15), nadkodiranje u arhivima kao „mogućnosti kodiranja na više načina“ (ibid.: 16), a time i različitih interpretacija, gradivo kao interpretaciju, opis kao metainterpretaciju, interpretativni potencijal gradiva (...) I dekonstrukcija se može promatrati kao vrsta semiotike jer je isto usmjerena na znakove i kodove koji njima ravnaju, što pronalazi u arhivu i u diskursu arhivistike. Skrativši i parafrazirajući Cullera (1991: 73), dekonstrukcija je strategija čitanja arhivističkih tekstova koja analizira hijerarhije, retoriku i „topiku“ u arhivističkom diskursu. Dekonstrukcija pokazuje kako ti intelektualni mehanizmi konstruiraju arhivistiku.

Vrijednost gradiva dovodi do toga da ga arhivisti obrađuju kao arhivsko gradivo, dovodi do njegove akvizicije, sređivanja, opisa i zaštite te, u konačnici, do njegova korištenja. Gradivo koje nije inicijalno vrednovano neće se obrađivati u arhivu. Tako vrednovanje utječe na postupak obrade gradiva. Utjecaj vrednovanja još je važniji za korištenje gradiva. Arhivsko je gradivo ono gradivo koje ima vrijednost i ta vrijednost utječe na izbor svih daljnjih interpretacija i označenih (arhivskih entiteta) povezanih s njime prilikom korištenja. Vrijednost je za Kluckhohna (1951) koncept, dakle, pojam ili *označenik* koji skreće prema jednom od daljnjih mogućih lanaca suplemenata i usmjerava svaku interpretaciju. Vrijednost, ako je ona prepoznata kod korisnika i ako se gradivo počinje koristiti, usmjerava korisnikovo traženje značenja na označena sjećanja, događaje, povijesti, identitete. Lanci suplemenata se, jednom kada su pokrenuti, mogu zaustaviti već na prvom ili prvima označenima, no mogu se odvijati i vrlo dugo, posebice ako je u pitanju emocionalna vrijednost. Ti označeni nisu realnost po sebi, nego ono što se uz pomoć arhivskog gradiva poima kao neka izgubljena ili minula realnost, a zapravo je u nekoj mjeri uvijek konstruirana realnost. Oni su zamisli o prošlosti u svijesti korisnika i arhivsko gradivo ih konstruira. Iz perspektive korisnika i nakon događaja odnos gradiva i onoga što gradivo dokumentira obratan od onoga za što se obično smatra: gradivo je prvotno, prva datost, jedina datost, a događaj je izgubljen i (re)konstruiran. Događaj je evociran uz pomoć vrijednosti gradiva – vrijednost koje gradivo ima kao objekt ekstrinzična je vrijednost koja ima funkciju evocirati (intrinzičnu) vrijednost neposrednog iskustva sudionika u događaju. Zato se kaže da je jedna od važnijih funkcija gradiva prenijeti događaj onima koji u njemu nisu sudjelovali. Od izgubljene realnosti ostala je približno evocirana intrinzična vrijednost doživljaja te realnosti.

Vrednovanje je središte rada arhivista (Cox, 2004: 276) jer utječe na interpretacije svih budućih korisnika gradiva arhiva. Arhiviranje jest vrednovanje plus stručno sređivanje i opisivanje te odgovarajuća pohrana, u svrhu budućeg korištenja. Vrednovanje je traženje konotacije u gradivu. Ono ne može biti neutralno i bez pravila, kako je već Derrida (1976) ustvrdio da niti jedno središte nije.

Vrednovanje je anticipacija lanca suplemenata i semantičkog procesa; ono što je Lewis (2011) vidio kao prelazak s prvog objekta na n-ti i najzad na kakvugod intrinzičnu vrijednost ovakvog ili onakvog iskustva. Takva anticipacija nikad ne može biti objektivna i ona se potvrđuje tek korištenjem pa je korištenje realizacija vrijednosti. Schelleberg je samo radikalizirao ono što je oduvijek bilo prisutno u vrednovanju i arhiviranju.

6. Zaključak: Treba li vrednovati i kako?

Cook i Cox smatrali su da je vrednovanje kompleksna i zahtjevna vještina, umijeće za koje se temelji dobivaju na studiju (Cox, 2004). Vrednovanje je rezultat stečenog obrazovanja arhivista (Cook, navedeno prema Nesmith, Bak and Schwartz, 2020: 121), pri čemu se subjektivnost arhivista neutralizira, koliko je to moguće, primjenom usvojenih principa koji su se konstruirali povrh arhivističke „alkemije“ (Cox, 2004: 262–263) te dokumentiranjem vrednovanja, davanjem obrazloženja korisnicima zašto je fond koji imaju pred njima danas u obliku u kojem jest. To određenje vrednovanja podudara se s onim što je C. I. Lewis 1946. godine rekao vezano za pripisivanje vrijednosti objektima – da je ono mnogo složenije od procjene mnogih drugih odlika objekata (Lewis, 2011: 375-376, 378).

U svrhu jednostavnijeg i preciznijeg stručnog diskursa radom se predlaže vraćanje i dorada termina koji su vezani za gradivo i postupke s gradivom, zadržavanje manjeg broja jasno definiranih termina, kao što su vrednovanje, uništavanje, stjecanje (akvizicija), odbacivanje, sređivanje, opis(ivanje). Precizne definicije dovest će do boljeg međusobnog razumijevanja stručnjaka u arhivima i u organizacijama stvaratelja i zakonodavca te dati osnovu za još kvalitetnije zakonodavstvo.

Vrednovanje arhivskog gradiva problematičan je pothvat – postupak i vrijednosti kojima se vodimo u tom postupku, a ne samo njegova definicija – i uvijek će ostati takvim. Ono što arhivisti trebaju raditi jest „slušati gradivo“ (Fleckner, 1991: 10), senzibilizirati se za primjenu vrijednosti raznih grupa korisnika iz kataloga vrijednosti i istina arhivskoga gradiva te podrobno dokumentirati svoje odluke i izbore korisnicima. To znači biti sistematičan, pravedan i argumentiran, a takvo je vrednovanje istinito. Nije rješenje u tome da arhivisti izbjegavaju vrednovati gradivo zbog subjektivnosti: odnos vrijednosti gradiva i korištenja u takvom svojem krajnjem obliku izbjegnutog vrednovanja bio bi obrnuto proporcionalan. Arhivist kojeg je Jenkinson (1937) *zamislilo* prije otprilike stotinu godina izbjegavao je vrednovanje i nije se bavio pitanjima korištenja. Ona ili on pomagali su stvarateljima i korisnicima, ali nisu donosili odluke o konačnoj sudbini gradiva. To danas nije rješenje, a zapravo nije ni tada bilo. Konstruktivno, dokumentirano i argumentirano uništavanje dokumentarnoga gradiva utemeljuje vrijednost arhivima. U današnjem svijetu bez vrednovanja arhivskoga gradiva imali bismo jednu maksimalnu mogućnost korištenja koja sama sebe dokida, u kojoj bi sve gradivo koje se koristi bilo bez ikakve istaknute vrijednosti i koje bi stoga, u nekom neodređenom opsegu, bilo nevrijedno korištenja.

LITERATURA

- Albert, E. M. (1956). The Classification of values: A Method and illustration. *American Anthropologist* 58(2): 221–248. [citirano: 2023–4–4].
Dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/665486>
- Babić, S. (2018). Akvizicijska politika – postoji li u hrvatskoj arhivskoj službi? *Arhivski vjesnik* 61, 1: 43–68.
- Bastian, J. A.; A. Flinn (eds.) (2020). *Community archives, community spaces: Heritage, memory and identity*. London: Facet Publishing.
- Benedict, K. (1984). Invitation to a bonfire: Reappraisal and deaccessioning od records as collection management tool in an archives – a reply to Leonard Rappaport. *American Archivist* 47, 1: 43–49.
- Boles, F.; M. Greene (1996). Et tu Schellenberg? Thoughts on the dagger of American appraisal theory. *American Archivist* 59, 3: 298–310.
- Brothman, B. (1993). The Limits of limits: Derridean deconstruction and the archival institution. *Archivaria* 36: 205–220. [citirano: 2023–04–04].
Dostupno na: <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/11945/12903>
- Caswell, M. (2013). On Archival pluralism: What religious pluralism (and its critics) can teach us about archives. *Archival science* 13: 273–292.
- Caswell, M.; M. Cifor (2016). From human rights to feminist ethics: Radical empathy in the archives. *Archivaria* 81: 23–46.
- Cline, S. (2021). *Archival virtue: Relationship, obligation, and the just arcjives*. Chicago: SAA.
- Cox, R. J. (2002). The End of collecting: Towards a new purpose for archival appraisal, *Archival science* 2, 3: 287–309.
- Cox, R. J. (2004). *No innocent deposits*. Lanham, Maryland, Oxford: Scarecrow.
- Craig, B. L. (2004). *Archival appraisal: Theory and practice*. München: K. G. Saur.
- Culler, J. (1991). *O dekonstrukciji*. Zagreb: Globus.
- Cumming, K.; A. Picot (2014). Reinventing appraisal. *Archives and Manuscripts*, 42: 133–145.
- Cunningham, A. (2010). The Postcustodial archive. In J. Hill (ed.). *The Future of archives and recordkeeping: A Reader*. Facet. doi:10.29085/9781856048675.010
- Derrida, J. (1976). *O gramatologiji*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Derrida, J. (1996). *Archive fever: A Freudian impression*. Chicago; London: The University of Chicago Press.
- Duranti, L. (1994). The Concept of appraisal and the archival theory. *American Archivist* 57. [citirano: 2023–04–18]. Dostupno i na: <http://www.jstor.org/stable/40293824>

- Duranti, L.; P. Franks (2015). *Encyclopaedia of archival science*, Lanham; Boulder; New York; London: Rowman & Littlefield.
- Duranti, L.; P. Franks (2019). *Encyclopaedia of archival writers: 1505–2015*. Lanham; Boulder; New York; London: Rowman & Littlefield.
- Eco, U. (1996). Znakovi, ribe i dugmeta: Bilješke o semiotici, filozofiji i humanističkim znanostima. *Zor* 2, 1: 175–198.
- Ericson, T. L. (1991). At the “Rim of creative dissatisfaction”: Archivists and acquisition development”. *Archivaria* 33: 66–77. [citirano: 2023–04–03].
Dostupno na: <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/11799>
- Fleckner, J. A. (1991). Dear Mary Jane: Some reflections on being an archivist, *American Archivist* 54, 1: 8–13.
- Flinn, A. (2007). Community histories, community archives: Some opportunities and challenges, *Journal of the Society of Archivists* 28, 2: 151–176.
doi: 10.1080/00379810701611936
- Foscarini, F. (2017). Archival appraisal in four paradigms. In: H. MacNeil & T. Eastwood (eds.). *Currents of archival thinking*. Libraries Unlimited.
- Gilliland, A. J. (2014). Reconceptualizing records, the archive and archival roles and requirements in a networked society. *Knygotyra* 63: 17–34. [citirano: 2023–02–26].
Dostupno na: <https://www.journals.vu.lt/knygotyra/article/view/4011/2773>
- Green, M. (1998). “The surest proof”: A Utilitarian approach to appraisal. *Archivaria* 45: 127–169.
- Greene, M. (2009). The Power of archives: Archivists’ values and value in the postmodern age. *American Archivist* 72: 17–41.
- Ham, G. (1993). *Selecting and appraising archives and manuscripts*. Chicago: Society of American Archivists.
- Harris, V. (2012). Genres of the trace: Memory, archives and trouble. *Archives & Manuscripts* 40, 3: 147–157.
- Harris, V. (2021). *Ghosts of archive: Deconstructive intersectionality and praxis*. London; New York: Routledge.
- Hurley, C. (2021). Intelligent dominion: Emancipation from a worm’s eye view. In: Nesmith, Tom et al. (eds.) *All shook up: The Archival legacy of Terry Cook*. Association of Canadian Archivists & Society of American Archivists.
- ICA – International council on Archives. (1996). *Code of ethics*. [citirano: 2023–03–14].
Dostupno na: https://www.ica.org/sites/default/files/ICA_1996-09-06_code%20of%20ethics_EN.pdf
- ICA (1996). International Council on Archives. *ISAD(G): General International Standard Archival Description*. 2nd edition. 1.9.2011. [citirano: 2023–3–14].
Dostupno na: <https://www.ica.org/en/isadg-general-international-standard-archival-description-second-edition>

- ICA (2015). International Council on Archives. *Multilingual Archival Terminology*. [citirano: 2023–7–21]. Dostupno na: <http://www.ciscra.org/mat/termdb/termlist/1/Croatian>
- Ivanović, J. (1998). Vrednovanje elektroničkih zapisa. *Arhivski vjesnik* 41: 7–21.
- ISO 15489-1:2016. Information and documentation — Records management — Part 1: Concepts and principles. [citirano: 2023–7–21]. <https://www.iso.org/standard/62542.html>
- Jenkinson, H. (1937, 1922 1st ed.). *A Manual of archive administration*. [citirano: 2023–3–16]. Dostupno na: <https://ia600603.us.archive.org/13/items/manualofarchivea00iljenk/manualofarchivea00iljenk.pdf>
- Johansen, J. D.; S. E. Larsen (2000). *Uvod u semiotiku*. Zagreb: Croatia liber.
- Ketelaar, E. (1999). Archivalisation and archiving. *Archives & Manuscripts* 27, 1: 54–61. [citirano: 2023–02–25]. Dostupno na: <https://publications.archivists.org.au/index.php/asa/article/view/8759>
- Ketelaar, E. (2001). Tacit narratives: The Meanings of archives. *Archival science* 1, 2: 131–141.
- Kluckhohn, C. (1951). Values and value-orientations in the theory of action: An Exploration in definition and classification. In: T. Parsons, and E. Shils. (eds.) *Toward a general theory of action*. Cambridge: Harvard University Press. (Pp. 388–433). Dostupno i na: <http://dx.doi.org/10.4159/harvard.9780674863507.c8>
- Kolanović, J.; T. Šarić (2002). *Rječnik arhivske terminologije*. [citirano: 2023–07–17]. Dostupno na: https://dapa.hr/wp-content/uploads/rjecnik_arhivske_terminologije.pdf
- Lewis, C. I. (2011., Kindle izd.). *An Analysis of knowledge and valuation*. Irving Lewis Press.
- Liotard, F. (1988). *Postmoderno stanje*. Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo.
- McKemish, S. (2016). Yesterday, today and tomorrow: A Continuum of responsibility. Monash University. Conference contribution. <https://doi.org/10.4225/03/580576155de57>
- Mihaljević, M.; M. Mihaljević; H. Stančić (2015). *Arhivistički rječnik: Englesko-hrvatski, hrvatsko-engleski*. Zagreb: Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Nesmith, T.; G. Bak; J. M. Schwartz (2020). *All shook up: The Archival legacy of Terry Cook*. SAA; ACA.
- Pauls, R. (1990). *Concepts of value: A Multi-disciplinary clarification*. Canterbury: Centre for Resource Management Lincoln University and University of Canterbury. [citirano: 2023–04–18] Dostupno na: https://researcharchive.lincoln.ac.nz/bitstream/handle/10182/1279/crm_ip_20.pdf?sequence=1&isAllowed=y

- Pearce-Moses, R. (2005). *A Glossary of archival and records terminology*. Chicago: Society of American Archivists.
- Pravilnik (2002). Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivsko-ga gradiva. *Narodne novine* 90/02.
- Samuels, H. W. (1986). Who controls the past. *American archivist* 49, 2: 109–124.
- Saussure, F. (2000). *Tečaj opće lingvistike*. Zagreb: ArTresor: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Schellenberg, Th. R. (1956, reissued 2003). *Modern archives: Principles and techniques*. Chicago, SAA. [citirano: 2023–03–16].
Dostupno na: <http://files.archivists.org/pubs/free/ModernArchives-Schellenberg.pdf>
- Schellenberg, Th. R. (1968). *Moderni arhivi: Principi i tehnika rada*. Zagreb: Savez društava arhivista Jugoslavije.
- Sheffield, R. (2017). Community archives. In: H. MacNeil and T. Eastwood. (eds.) *Currents of archival thinking*, 2nd ed. Santa Barbara: Denver: Libraries Unlimited.
- Spates, J. L. (1983). The Sociology of values. *Annual Review of Sociology* 9: 27–49. [citirano: 2023–03–18]. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/2946055>
- Stančić, H. (2009). *Digitalizacija*. Zagreb: Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Stulli, B. (ur.). (1977). *Priručnik iz arhivistike*. Zagreb: SDARJ.
- Summers, E. (2020). Appraisal talk in web archives. *Archivaria*, 89: 70–103. [citirano: 2023–02–25].
Dostupno na: <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/13733>
- Škiljan, D. (1979). *Osnove semiologije komunikacije*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Wisniewska-Drewniak, M. (2022). Archival appraisal in community archives. In: M. Wiśniewska-Drewniak; K. Pełowska (eds.). *Urkunden, Archive, Kontexte* (Pp 197–210). [citirano: 2023–03–16].
Dostupno na: <http://repozytorium.umk.pl/handle/item/6771>
- Yeo, G. (2018). Can we keep everything?: The Future of appraisal in a world of digital profusion. In: C. Brown. (ed.) *Archival futures*. (Pp 45 – 63). London: Facet Publishing.
- Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (2018, 2019, 2022). *Narodne novine* 61/18, 98/19, 114/22. [citirano: 2023–04–30].
Dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/373/Zakon-o-arhivskom-gradivu-i-arhivima>

Mrežni izvori:

EGAD – Expert Group on Archival Description. Records in Contexts – Conceptual model. [citirano: 2023–04–29].

Dostupno na: <https://www.ica.org/en/records-in-contexts-conceptual-model>

Merriam-Webster dictionary and thesaurus. [citirano: 2023–07–17].

Dostupno na: <https://www.merriam-webster.com>

SAA (s. a.). Society of American Archivists. *Dictionary of archives terminology*. [citirano: 2023–7–21]. Dostupno na: <https://dictionary.archivists.org/>

SAADA (s. a.). South Asian American Digital Archive. [citirano: 2023–04–30].

Dostupno na: <https://www.saada.org/about>

Sabirni centar Koprivnica (DAVŽ). Fondovi i zbirke. G- gospodarstvo i bankarstvo. [citirano: 2023–07–18]. Dostupno na: <https://dav.hr/fondovi-i-zbirke/arhivski-sabirni-centar-koprivnica/g-gospodarstvo-i-bankarstvo/>